

TEACHING AND LEARNING ENGLISH SPEECH CHECKLY CONTROL

Xaydarova Zuhra Samara qizi

Toshkent shahar yuridik texnikumi, "Umumta'lim fanlar" kafedrası o'qituvchisi, Toshkent, O'zbekiston

Annotation: Listening comprehension takes time and exercises. In addition to the general requirements for the oral part of the syllabus, there is a list of sentences that are intended for listening comprehension only. It is important to note that these are sentences that students only learn when they listen to the teacher. Teachers also know that listening and lexical and grammatical material are important for listening and speaking. This article discusses ways to teach listening comprehension and English comprehension.

Keywords: English, listening, comprehension, audio text, methods.

Asosiy qism

O'quvchi-talabalarga tinglash uchun namunaviy bo'lmish muallim nutqi katta ahamiyatga molik. Darsni chet tilda olib borishdek metodik qoidaga rioya qilish zarurdir. Gapirish va o'qish materialini tinglab tushunish yordamida mustahkamlash hamda takrorlash ushbu nutq faoliyati turini ta'lim vositasi maqomiga kiritadi. Dars boshlanishidagi chet til sun'iy muhitini yaratishga mo'ljallangan mashqlarning ko'p qismi tinglab tushunish bo'yicha bajariladi. Darsning asosiy qismi va yakunida ham tinglab tushunish mashqlari yetakchilik qiladi. Boshqa nutq faoliyati turlaridan farq qilib, tinglab tushunish chet til o'rgatish davomida ta'lim maqsadi va vositasi tarzida o'rganiladi. Maqsad sifatida uning amaliy o'rganilishi diet tilda axborot olishni bildiradi. Barcha og'zaki nutq va o'qish mavzulari qamrovidagi mazmun tinglab tushunish orqali o'zlashtiriladi. Gapiriladigan va o'qiladigan paytda o'zlashtirilgan axborot tinglab tushunish uchun ham taalluqli. Ta'lim vositasi tarzida qaralganda, tinglab tushunishning leksika, grammatika, talaffuz birliklarini o'rganishda qo'llash nazarda tutiladi. Yangi nutq birliklarining taqdimotini mashq qilish, qo'llanilish bosqichlarini tinglab tushunishsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Xullas, nutq faoliyatining to'rtala turidan birortasi ushbu darsda mashq qilinmasligi mumkin, biroq bu qoida tinglab tushunishga tegishli emas. Xohlagan bir mashg'ulotda gapirish yoki o'qish, yoki yozuv mashq qilinmasligi mumkin. Biroq dars bor ekan, tinglab tushunish bo'ladi. Chunki muallim chet tilda gapirish bilan dars boshlaydi, darsni o'tadi va uni yakunlaydi, demak, tinglovchi sifatida o'quvchi gavdalanadi.

Nutqni tinglab tushunishni o'rgatishda nimalarga ahamiyat beramiz. Birinchidan, nimani o'rgatish, ikkinchidan, qanday qilib o'rgatish va nihoyat, tushunganlikni qaysi yo'l bilan aniqlashni bilish talab qilinadi. Bu uchala masala alohida-alohida ko'rib chiqiladi.

O'quvchiga tinglab tushunish jarayonida quyidagilar o'rgatiladi: so'z va so'z birikmalarining shaklini va grammatik strukturalarni g'ayrushuriy ravishda farqlay olish; nutq namunasi (jumla)ni tinglab, oldindan fahmlay olish; eshitish xotirasi hajmini o'stirish; o'rganilgan til materialini turli birikmalarda tushuna olish; texnikaviy vositalarga yozilgan nutqni tushunish; bir karra aytilgan fikmi fahmlash; mo'tadil (o'quv dasturida qabul qilingan) tezlikdagi nutqni tushunish; audiomatnda notanish leksik birliklar bo'lishiga qaramay, uning umumiy mazmun va mohiyatini ilg'ab olish; turli yo'nalishdagi (tasviriy, ertaknamo, ko'p planli) audiomatni tushunish.

Turli ta'lim bosqichlarida mazkur ishlarning o'rni va bajarilish xususiyati har xil tartibda bo'ladi. Undan tashqari erkak va ayol ovozi eshitish, muallim va boshqalarni tinglash, yosh va qarilar nutqini tinglash, so'zlovchini ko'rib va ko'rmasdan tinglash kabilarni amalda qo'llash tavsiya etiladi. Tinglab tushunishni o'rgatish bo'yicha turli yo'nalishlar amaliyotda qo'llanib kelinadi. Ulardan biri – avvalo til materialini, keyin nutq faoliyatini o'rgatishdir. Bu metodik g'oyaga binoan so'z, so'z birikmasi, gaplarni bilib olishni mashq qilib, so'ngra o'quvchilar diqqati o'rganilgan materialning mazmun tomoniga tortiladi. Ushbu yo'l bilan tinglab tushunishni o'rgatish samarasi past bo'ladi, unda ortiqcha vaqt sarflanadi, binobarin, u maqbul metodik usul deb topilmaydi.

Muallimlar qo'llaydigan ikkinchi yo'nalishga ko'ra, tinglab tushunish nutq malakalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liq holda olib boriladi. Gapirish, o'qish va yozuvni o'rgatish jarayonida o'quvchilar tinglab

tushunish bilan shug'ullanishadi, shu bilan bir paytda til materialini o'rgatishga ham e'tibor berib boriladi. Ushbu metodik usul samaraliroqdir. Ma'lumki, gapirish va tinglab tushunish jarayoni og'zaki nutqning ikki uzviy bog'langan tomonlaridir. Ularda ishlatiladigan leksik va grammatik hodisalar umumiydir. Shuning uchun ham tinglab tushunishni o'rgatishga kirishilar ekan, albatta gapirishni egallash davrida tinglash bilan ham mashg'ul bo'lingani ma'quldir. Bu tinglab tushunishga umuman maxsus e'tibor qaratilmaydi degan ma'noni anglatmaydi. Chunki tinglab tushunish mexanizmlarining o'ziga xosligi fanda isbotlab berilgan. Demak, o'quvchi aytadigan har qanday so'z yoki jumla tinglab tushunish chog'ida o'rganib boriladi.

O'qish va yozuvni mashq qilishda ham tinglab tushunish "ishtirok" etadi. O'qiyotgan yoki fikrini yozma bayon etayotgan kishi qo'llanilgan til materialini tinglab tushuna oladi. Ma'lum bo'lishicha, o'rganilayotgan til birligi tinglash (eshitish sezgisi/analizatori), gapirish (nutqharakat sezgisi/analizatori), yozuv (qo'l harakat sezgisi/analizatori) va o'qish (ko'ruv sezgisi/analizatori) orqali o'zlashtirilganda, puxta dinamik stereotip shakllanishiga olib keladi. Shulardan ayrimlari qatnashmasa, istalgan natijaga erishish mushkul. Olinishi mo'ljallangan axborotni xotirada saqlashning yagona yo'li nutq faoliyati turlarini bir-biriga bog'lab o'rgatishdadir. Ularni o'rganish ta'lim bosqichi, til material xususiyati hamda idrok etiladigan mazmun (axborot) bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Gapirilgan, o'qilgan va yozilgan o'quv materialini tinglashdan tashqari maxsus tinglab tushunish uchungina beriladigan matnlar mavjud. Tinglangan matn asosida qolgan uchala nutq faoliyati turlarini ham mashq qilish mumkin.

Tinglanadigan matn tanish til materialida va qisman notanish leksik materialda bo'lishidan qat'iy nazar bir marta eshitish va tushunishga mo'ljallanadi. Ikkinchi, uchinchi va keyingi safar tinglanishi uchun albatta yangi topshiriq beriladi. Mas. birinchi marta tinglanganda, "quyidagi savollarga javob toping", ikkinchisida "falon hodisa (shaxs) haqidagi axborotni sinchiklab o'rganing", uchinchi tinglashda esa "falon joyiga o'z munosabatingizni bildiring" va h.k. turli-tuman o'quv topshiriqlarini berib, qayta-qayta eshittirish mumkin.

Tinglab tushunishni amaliy maqsad maqomida o'rgatilishi uchun, birinchidan, audiomatnni tanlash (tuzish), ikkinchidan, uni eshittirish tashkiliy shartlari (sinf, ayrim guruh yoki yolg'iz o'quvchiga tegishliligi) ni aniqlash, uchinchidan, o'quvchilarni tinglashga tayyorlash (til materialini bilishi, audiomatn mazmunining mosligi), to'rtinchidan, necha marta tinglashni tavsiya etish (o'quv topshiriqlarini tayyorlash) va, beshinchidan, tushunganlikni tekshirish kabi tadbirlarini taqozo etadi. Audiomatn ustida olib boriladigan quyidagi ish tartibi tavsiya qilinadi: muallim audiomatnni o'zi tinglab oladi (o'qib chiqadi), uning qiyin joylarini aniqlab, ularni bartaraf etish usullarini o'ylab qo'yadi, tushunishga tayanch bo'ladigan o'quv vositalarini (rasm, doskaga yozish, magnitofon tasmasi kabilami) tayyorlaydi, birinchi va navbatdagi tinglashlarga topshiriqlar ishlab chiqadi.

Darsni o'tish chog'ida tinglab tushunishni o'rgatish bosqichlari quyidagilardan iborat. 1) tinglashda kutiladigan qiyinchiliklar bartaraf etiladi; 2) audiomatnni birinchi eshitish bo'yicha ko'rsatma (topshiriq) beriladi; 3) tushunganlik topshiriq yordamida tekshirib ko'riladi; 4) ikkinchi marta eshitishga topshiriq beriladi; 5) tekshirib ko'riladi va h.k. Metodik tadqiqotlar ko'rsatishicha, ikkinchi va uchinchi marta eshitish audiomatnni tushunishga yordam beradi, undan keyingi tinglashlardan unchalik naf ko'rilmaydi. Audiomatn asosida gapirishni tashkil qilsa bo'ladi. Bu ish usuli diafilm va kinofragmentlar materialida ham o'tkazilishi mumkin.

Audiomatnni tushunganlikni tekshirish muallimdan muayyan metodik mahorat talab qiladi. Tekshirishdan ko'zlanadigan maqsad, tinglab tushunish malakasining shakllanganligi va oqibat natijada tinglanganni idrok etib fahmlaganlik darajasini aniqlashdir. Buning uchun idrok etganda, tushunish bosqichlarini bilmoq lozim (A. R. Luriya to'rt bosqichni ajatib bergan): so'z bosqichi, gap bosqichi, murakkab sintaktik birlik bosqichi va matn bosqichi.

So'zni tushunishda aktiv, passiv va potensial (xufiya) lug'at haqida gap boradi.

Gapni tushunishda uning, sintaktik xususiyatidan kelib chiqiladi. Sodda gap og'zaki nutqda o'zlashtirilganligi tufayli oson tinglab tushuniladi. Qo'shma gap esa qiyin tushuniladi. Murakkab sintaktik birlikni tushunish jarayonida uni qismlarga ajratilib, fikrning boshi va oxirini tushunib yetish bilan aloqador amallar bajariladi. Yaxlit matnni idrok etish gapning predikativ aloqalarini fahmlash, uning kompozitsion-mazmuniy tomonini payqash, uslub va janrini ilg'ash yo'li bilan amalga oshadi. Mazkur bosqichlar tasnifi audiomatnni tushunishni aks ettiradi, lekin tushunganlikni tekshirish uchun unchalik maqbul emas. Bu maqsadni ko'zlab, tajribali metodist olim Nadejda Ivanovna Gez quyidagi bo'linishni taklif etadi: 1) yuzaki tushunish; 2) umumiy

tushunish; 3) to'liq tushunish; 4) tanqidiy tushunish darajalari. Audiomatnning mazmunini tushungan/tushunmaganlik ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi bosqichlar orqali tekshirib ko'riladi (shu paytda birinchi bosqich ham hisobga olinadi). Umumiy tushunish bosqichida savollaiga tanlab javob qaytarish (*multiple choice*), ya'ni javoblarning to'g'risini topish orqali tushunganlik tekshiriladi. Uchinchi (to'liq tushunish) bosqichi tinglanganni qisqartirish yoki to'ldirish yo'li bilan tekshiriladi. Ushbu bosqichda savollarga javob qaytarish, chet til va ona tilida mazmunini aytib berish, gapirish uchun kengaytirilgan reja tuzish usullaridan foydalaniladi. Tanqidiy tushunish bosqichida esa tinglangan audiomatnning mazmuniga baho berish, asosiy axborotni topish, sharhlash va muhokama qilish kabi muammoli topshiriqlarni ijodiy hal etish bilan mashg'ul bo'linadi.

Bayon etilgandan ko'rinib turibdiki, tekshirish chog'ida an'anaviy usullar qatoriga zamonaviy test ham qo'shiladi. Test bilan bir qatorda nutqiy mashqlar ham samarali ekanligini yoddan chiqarmaslik lozim. Tinglab tushunishni tekshirishning ta'rif-tavsiflaridan ayon bo'ladiki, bu jarayonda nutq faoliyati turlaridan gapirish, o'qish, yozuv keng ko'lamda jalb etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J. Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. 2012.
2. Hoshimov O'., Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. – T.: Sharq, 2003. - 302 b.
3. Saydaliyev S. S. Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar: O'qituvchi va talabalar uchun qo'llanma. Namangan: NamDU, 2004. 238 b.